

Venäjä ja islam: historiaa ja nykypäivää

P e r t t i M u l t a n e n

Tämän artikkelin tarkoituksena on luodata islamin ja Venäjän kohtaamisen ja yhteiselon sekä yhteentörmäysten historiaa.¹ Artikkelin on hyvin alustava pohdinta kysymysryhmästä, joka varmasti ansaitsisi tulla hyvinkin paljon syvällisemmin käsitellyksi.

Venäjän ja islamin kohtaamisen juuret ovat syvässä. Vaikka juuri tämän päivän tapahtumat ovatkin taas nostaneet islamilaisten liikkeiden muodostaman uudenlaisen uhkakuivan yhdeksi selittäjäksi Venäjän uusille linjauksille vaikkapa ”terrorisminvastaisen sodan” rintamalla, on taustaa etsittävä kauempaa historiasta. Jo ennen Moskovan vaikutusvallan kasvua ja Venäjän valtiollista yhdistymistä 1400-luvun lopulla olivat slaavilaiset kansat ja islamilainen maailma olleet vuosisatoja kanssakäymisessä. Venäjän historiaa aivan erityisellä tavalla muovannut mongolien valloitus — retket jotka ulottuivat myös islamilaiseen maailmaan — jätti sekin pysyvän jälkensä historiaan. Venäjän historiassa ta-

taari-mongolialaisena herruutena tunnettava kausi alkaa jo 1200-luvun ensimmäiseltä puoliskolta.

Mongolivalta laajeni Venäjän lisäksi myös laajoille islamilaisille alueille, jotka olivat tulleet jo 500-luvun puolivälissä islamin vaikutuspiiriin. Siten Venäjä tuli tekemisiin islamilaisen maailman kanssa mongolivallan seurauksena. Mongolit tarvitsivat laajojen valloitustensa hallintoa järjestääkseen apua mo-

nilta turkkilaissukuista kansoista, joita Venäjällä vähitellen alettiin nimitää tataareiksi. Tataarien ja muotoutuvan Venäjän historiassa onkin siten paljonkin yhteistä, sillä monet Venäjän aatelissuvuista kasvoivat tämän tataari- ja mongoliperinnön pohjalla Kultaiseksi ordaksi kutsutun valtiollisen muodostuman syövereistä. Mongolien valloittamien islamilaisten alueiden asukkaiden joukossa oli myös eri kristittyjen, ennen muuta ns. alkukristillisyyteen

kiinnittyvien, suuntausten kannattajia, jotka aikanaan pakenivat islamilaistamisen paineen alta Venäjälle. Osa näistä suvuista oli juuri hallinnon parissa työ-

kenteleviä virkamiessukuja, jotka siirtyivät islamilaitamisen alta Venäjän suuriruhtinaiden palvelukseen ja etenivät sitten niin aatelistoon kuin hallitsijoiksikin, mutta tänne eteni myös islamilaisia sukujakin.

Islam Venäjän kohtaloissa

Myöhemmin 1500-luvun alkuvuosikymmenistä alkaen Turkin Osmani-imperiumi oli vuosisatoja se vastavoima, joka edusti Venäjän lähialueilla islamilaista maailmaa ja sen valtakeskusta. Tästä kertoo mm. se, että islamin suuruuden ajan kalifikuntien perintöä edustava kalifin arvo siirrettiin Turkin sulttaanille. Jo ennen Turkin voiman kasvua oli Venäjän ortodoksinen kirkko puolestaan alkanut kristinuskon piirissä vahvistaa omaa identiteettiään. Se otti etäisyyttä Bysantista ja Konstantinopolista, ja sen merkitys venäläisen henkisen kulttuurin perintöä vaalivana ja sitä keskeisesti muovaavana laitoksena kasvoi.

Kirkosta kasvoi olennainen osa Venäjän valtiorakennetta, ja Bysantin perinnön vaaliminen alkoi näkyä kirkon parissa vahvistuneena mystisenä käsityksenä Moskovasta kolmantena Roomana. Rooman ja Konstantinopolin perintöä alettiin siirtää Moskovaan ja nähdä se ja Venäjän kirkko puhtaan ja oikean kristillisyyden puolustajana ja uskonpuhdistajana.

Tällainen käsitys sinänsä on hyvinkin olennainen uusien uskontojen tai jo olemassa olevien uskontojen sisään syntyneiden uusien tulkintojen piirissä. Jos muistamme islamin syntyhistoriaa jo profeetta Muhammedin eläessä ja hänen vuonna 532 tapahtuneen kuolemansa jälkeisenä aikana, niin myös silloin korostettiin islamin puhdistavaa vaikutusta uskontoon. Islamin nähtiin nousseen samasta juuresta ja perinteestä kuin juutalaisuuden ja kristinuskon, mutta olevan korkeammalle kehittyneenä kuin ne. Sen tehtävänä nähtiin olevan uskon puhdistus ja näiden aiemmin syntyneiden uskontojen vääristymien oikaisu.

Tästä sekä islamin että Venäjän ortodoksinen kirkon keskuudessa vahvistuneesta varmuudesta omasta paremmuudestaan onkin johdettavissa luonnollinen jännite ja ristiriitojen siemen näiden omilla tahoillaan uskonnollis-poliittisiksi ja valtiollisiksi vaikuttajiksi kasvaneiden uskontojen välillä. Tämä jännite on his-

toriassa ajoittain heijastunut myöskin valtioiden välisiin suhteisiin, erityisesti Venäjän ja Osmani-imperiumin suhteisiin.

Jo ennen Turkin Osmani-imperiumin 1500-luvulta alkanutta suuruuden aikaa oli slaavilaisten kansojen ja ortodoksinen kirkkojen kohtaaminen islamin mahdin kanssa nähtävissä mm. Balkanilla, jossa vuonna 1389 käytiin Kosovo poljen taistelu. Tässä taistelussa eteläslaavit joutuivat taipumaan turkkilaisten Itä-Eurooppaan suuntaaman suurhyökkäyksen edessä. Tämä viime vuosien Jugoslavian hajoamissotien aikana uudelleen mystifioitu ja yllättäen hyvinkin ajankohtaiseksi noussut taistelu oli avaamassa Turkille ja islamille ovia Euroopan suuntaan. Se osoitti myöskin historiallista kehityssuuntaa, joka oli pian johtava Bysantin sortumiseen, sillä Turkin uhka oli myös bysanttilaisten suurin pelko. Nämä historialliset tapahtumat olivat osaltaan nostamassa Venäjän ortodoksinen kirkon merkitystä Bysantin perinnön vaalijana.

Venäjän valtiollisen muodostumisen edetessä 1400-luvun lopulla ja 1500-luvulla tuli suhde islamiin ja islamilaisiin kansoihin akuutiksi. Venäjän laajeneminen Volgan alajuoksulle aiheutti tilanteen, jossa Moskovon tsaari alistui osiksi valtakuntaansa Kazanin ja Astrakanin aiemmat jo Kultaisen ordan aikana muodostuneet islamilaiset kaanikunnat. Eräiden Venäjän yhdistymisen historiaan liittyvien tsaarrien nimet kuvaavat hyvin tätä kehityskulkua. Esimerkiksi Venäjän tsaariksi 1598 tullut tsaari Boris Godunov oli itse sukujuuriltansa lähtöisin Kultaisen ordan aikaisesta perinnöstä. Hänen aikanaan tsaarin hovin lähistöllä oli runsaasti islamilaista ylhäisöä, aiempien islamilaisien hallintoalueiden näkyviä johtajia. Venäjän suhtautuminen islamiin oli avointa ja kunnioittavaa. Laajenevan Venäjän valtion oli välttämätöntä luoda järjestelmä, joka pystyisi ottamaan haltuunsa euraasialaista historiaa ja perintöä myös siltä osin, jonka tataari-mongolien valta ja jo sitä edeltäneet turkkilaisukuisten kansojen muodostamat kaanikunnat olivat muovanneet laajalla, aina Siperiaan ulottuvalla alueella.

Venäjän kunnioittava asenne islamiin näkyi myös Turkin Osmani-imperiumin suuntaan. Tosin jo suhteellisen pian, Venäjän vahvistettua otettaan islamilaisista alueista, nousi esille myös toisenlaista poli-

tiikkaa ja toisensuuntaisia paineita. Seuraavalla vuosisadalla, 1600-luvulla, Venäjän ortodoksisen kirkon piirissä ilmeni näkemyksiä, joiden mukaan maan taataariväestö tulisi käännäyttää kristinuskuun vaikka pakottamalla. Lienee kuitenkin oikeudenmukaista todeta, että myös Romanovien hallitsijasuku koki islamilaisen perinnön valtakunnassaan ja jopa omisissa sukujuurisissaan niin tärkeäksi että islam eli täysivaltaisena uskontona omaa elämäänsä ortodoksisen kirkon rinnalla valtakunnan monissa osissa.

Venäjän laajentumisen kannalta oli ollut sitä pait-si olennaisen tärkeätä integroida tataarien ja mongolien perinnön pohjalle rakentuneet sotajoukot ja hallintojärjestelmät tukemaan tsaarinvallan pyrkimyksiä ja kasvattamaan Venäjän voimaa uusien alueiden valloittamiseksi. Intressi yhteistyöhön oli näin monissa tapauksissa molemminpuolinen.

Venäjä laajenee islamilaisille alueille

Venäjän ja Turkin imperiumien historiasta 1600-, 1700- ja 1800-lukujen ajalta piiryy pitkä sotien ketju. Islamin kannalta yksi keskeisistä alueista näinä vuosisatoina oli Kaukasuksen suunta. Kaukasuksen eteläosien islamisointi oli alkanut jo varhain islamin alkuperäisellä leviämiskaudella ja jatkunut suufilaisveljeskuntien voimin 1000-1100-luvuilla. Laajamittainen joko Turkin Osmani-imperiumin tai Krimin kaanikunnan tukema islamisointi ajoittuu 1500-1600-luvuille ja saatettiin loppuun 1700-luvulla, jolloin mm. Tšetšenian islamisointi oli saatu päätökseen.

Lähialueilla oli käyty ja käytiin edelleenkin islamin eri suuntausten välistä valtataistelua. Iran oli tukemassa shiialaisen opin mukaisen islamin levittämistä Azerbaidžanin ja Dagestanin alueilla – ts. Iranin lähialueilla. Turkin intressissä taas oli sunnalaisen, islamin pääsuuntauksen mukaisen, opin levittäminen sekä Kaukasukselle että sen lähialueille. Kaukasuksella suufilaiset veljeskunnat olivat hyvinkin tärkeässä osassa islamin leviämisessä ja sen otteen lujittumisessa vuoristokansojen keskuudessa sekä myöskin islamin otteen säilymisessä alueen sodissa ja myllerryksissä. Suufilaisveljestöjen arvovalta ulottui sekä sunna- että shiiaiyhteisöjen keskuuteen.

Turkin Osmani-imperiumi yritti 1700-luvun lo-

pulla nostaa Kaukasuksen vuoristokansoja Venäjän vastaiseen kapinaan, jossa se sai liittolaisen paikallisesta muslimiyhteisöstä. Mihinkään laajamittaiseen Venäjän vastaiseen esiintymiseen ei tätä aluetta kuitenkaan saatu yhdistettyä. Turkki oli kuitenkin tavoitteineen Venäjän kannalta uhkatekijä erityisesti 1700-luvun lopussa. Seuraava vuosisata muutti kuitenkin nopeasti voimasuhteita. Osmani-imperiumin sisäiset hajoamiseen johtaneet tekijät, Venäjän vahvistuminen, joka näkyi 1800-luvun alkupuolen sodissa Turkkia vastaan, ja Euroopan sisäiset muutokset (mm. Napoleonin sodat) käänsivät voimasuhteen Venäjän eduksi.

Venäjän rajat Iranin suuntaan ratkaistiin pitkällä, vuosina 1804-1813 käydyllä sodalla. Sotia Venäjä ja Iran olivat käyneet myös aiemmin, aina 1700-luvun alkupuolelta alkaen. Gruusia hakeutui 1800-luvun alussa sekä Iranin että Osmani-imperiumin pelossa Venäjän yhteyteen ja laukaisi alueella ketjureaktion, joka sai monet muutkin kansat ja kansallisuudet hakeutumaan Venäjän yhteyteen kokiessaan Iranin uskonnollisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti vieraammaksi. Tässä islamilainen tekijä toimi Venäjän hyväksi, osittain islamin sisäisistäkin syistä johtuen. Venäjän ja Iranin sodan jälkeen Venäjään liitettiin Dagestan ja Azerbaidžanin pohjoisosat ja Gruusian liittäminen Venäjään varmistettiin.

Sodat tällä suunnalla eivät päättäneet tähänkään, vaan jatkuivat vielä 1800-luvun alkupuolella. Iranin vastaisissa sodissa oli Venäjän kannalta kysymys imperiumin strategisista eduista, ei suinkaan siitä ”ikuisiksi” leimatusta vastakkaisuudesta, jota erityisesti Krimin kysymyksessä korostettiin suhteissa Turkin imperiumiin. Iranin vastaisissa sodissa Venäjä käytti hyväkseen Kaukasuksen alueen kristittyjen kansojen — Gruusian ja Armenian — halua saada suojelusta islamin valloitusta vastaan ja myös niitä alueen islamilaiden johtajien tuntoja, jotka näkivät Venäjän tarjoaman näkymän parempana kuin Iranin harjoittaman assimilaatiopolitiikan, jota pelättiin.

Yhtenä sivujuonteena Venäjän ja Iranin suhteisiin liittyy Iranissa 1800-luvun alkupuolella islamista erottautunut uusi suuntaus, jonka pohjalle myöhemmin kehittyi bahai-usko. Bahailaisuus oli pohjimmiltaan islamilaisen yhteiskunnan uudistukseen, jopa

modernisaatioon, suuntautuvaa liikettä, jonka suhteet islamiin ja erityisesti sen puhdasoppisuutta korostaviin suuntiin kärjistyivät nopeasti. Venäjän 1800-luvun historiassa on kuitenkin piirteitä, jotka antavat olettaa, että tsaarinhallinto oli kiinnostunut tukemaan bahai-uskon levittämistä ennen muuta Keski-Aasian suunnalle.

Islamin jyrkkien tulkintojen pelossa Venäjä pyrki rakentamaan jonkinlaista vastavoimaa näitä vastaan, bahailaisuus saattoi näyttäytyä tällaisena voimana. Jyrkistä islamin suuntauksista oli tunnettu ainakin 1700-1800-lukujen vaihteessa syntynyt wahhabilaisuus, joka pyrki palaamaan alkuperäiseen profeetan aikaiseen islamiin ja oli tulkinnoissaan kovinkin tiukka. Wahhabilaisuus koettiin epäilemättä Venäjällä potentiaalisena uhkana sekä Keski-Aasian että Kaukasuksen suunnilla, etenkin kun Venäjän islamilaisen väestön keskuudessa käytiin juuri tuolloin laajemminkin linjakeskustelua tiukasti perinteeseen sitoutuvan ja modernisaation tarpeen tunnustavan islamilaisen suuntauksen välillä.

Pitkä vastakkainolo Osmani-imperiumin kanssa ei kuitenkaan ollut jättänyt Venäjälle erityistä yleistä islamin pelkoa. Päinvastoin, islamiin haluttiin tutustua, sen eri suuntauksia analysoida ja kieliä opiskella. On selvää, että nämä tavoitteet palvelivat myös Venäjän suurvaltapolitiikan etuja. Pietarissa vuonna 1814 avatun valtiollisen kirjaston kokoelmiin alettiin ensi vuosista lähtien koota islamilaisen käsikirjoitusten kokoelmia, jotka tänäänkin ovat pietarilaisten kirjastojen aarteita.

Islamin tunteminen oli tarpeen jo siitäkin syystä, että 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen tultaessa oli Venäjästä imperiumin laajentumisen myötä tullut islamia tunnustavien määrällä mitattuna yhtä suuri islamilainen maa kuin oli Turkin Osmani-imperiumi. Venäjän imperiumin noin 18-miljoonainen islamilainen väestö oli keskittynyt Keski-Aasiaan, Siperiaan, Volgan alajuoksun islamilaisille alueille, Krimille ja Kaukasukselle.

Ja vaikka imperiumin laajeneminen islamilaisille alueille tapahtuikin pääsääntöisesti suhteellisen rauhallisesti, sekä islamia että paikallisia tapoja ja tottumuksia kunnioitten, oli Kaukasus tästä merkittävä poikkeus. Venäjä ajautui valloitusyrityksissään lähes puoli vuosisataa (1817-1864) kestäneeseen so-

taan Kaukasuksen vuoristokansoja vastaan. Tämä sota on osa sen vastakkainasettelun historiaa, joka tänään kiteytyy Tšetšenian kysymykseen. Venäjää vastaan 1800-luvulla taistelivat sekä dagestanilaiset että tšetseenit ja heidän taistelunsa yhdisti islamin vihreä lippu.

Kaukasuksen 1800-luvun pitkä sota vei suuriin inhimillisiin kärsimyksiin, talouden romahtamiseen ja laajaan väestön pakenemiseen alueelta. Osmani-imperiumin tuolloin hallitsemille alueille virtasi pakolaisia Kaukasuksen vuoristoista paitsi itse Turkkiin, niin myös Bulgariaan, Albaniaan, Bosniaan ja eri arabimaihin, mm. nykyisten Syyrian, Jordanian ja Irakin alueille. Lähtijöitä 1800-luvulla oli miljoonia, perille päässeitä huomattavasti vähemmän, mutta tänäänkin Turkissa noin miljoona kansalaista polveutuu näistä Kaukasuksen pakolaisista. Ja tällaisilla seikoilla on pitkälle maiden välisiin suhteisiin ulottuvia juonteita.

Keski-Aasian valtaus sujui Venäjältä helpommin, joskaan ei ongelmitta ja ilman sotilaallista voimaa. Keski-Aasian suunnalla Venäjän laajenemista auttoivat pitkään jatkuneet kauppa- ja taloussuhteet. Paikallisten islamilaisen yhteisöjen vastarinta, huolimatta ajoittaisista kehotuksista pyhään sotaan venäläisiä vastaan ja jopa kehotuksista yhdistää Aasian islamilaiset kansat pyhään sotaan Venäjää ja Englantia vastaan, eivät riittäneet estämään Venäjän laajentumista. Myös Englanti oli samaan aikaan laajentamassa siirtomaaimperiumiaan islamilaiseen maailmaan, ja sen alaisuudessa oli vielä huomattavasti paljon enemmän muslimiväestöä kuin konsanaan Venäjän alaisuudessa.

Integroituminen venäläiseen yhteiskuntaan

Huolimatta vastustuksesta ja ristiriidoista, tapahtui islamilaisesta taustasta nousseen lukeneiston integroitumista osaksi venäläistä yhteiskuntaa ja myös akateemista maailmaa jo 1800-luvun puolella. Esi-merkkejä tästä on löydettävissä mm. Pietarin yliopistosta. Myöskin muut ammatit, ensimmäisenä sotilasura, sittemmin lääkäriin ja opettajan ammatit, toimivat islamilaisesta taustasta tulleiden askelmina venäläiseen kulttuuriin ja yhteiskuntaan. Venäjä pyrki

kytkemään valloitetut alueet tehokkaasti talouteensa ja rakensi tämän tavoitteen saavuttamiseksi ennen muuta Keski-Aasiassa sekä infrastruktuuria että teollisuutta. Venäjä kytki alueet osaksi omaa ulkomaankauppaansa, joka suuntautui islamilaisilta alueilta luonnollisesti sekä Osmani-imperiumiin että Iraniin.

Yhteiskunnallinen muutos nosti sekä Keski-Aasian että Kazanin alueen islamilaisen väestön keskuudessa esiin vahvoja islamin uudistamiseen pyrkiviä liberaaleja virtauksia. Niiden mukaan koululaitos tuli uudistaa Venäjän kautta tutuksi tulleen islamista erotetun ”eurooppalaisen” mallin mukaan. Keskustelu nosti esiin monia keskeisiä islamilaisen valtio-käsitteen elementtejä ja käsitteli islamilaisen uskonnollisen johtajiston ja maallisen hallintovalan suhteita. Uudistajien ajatukset saivat kaikupohjaa lähes kaikilla Venäjään liitetyillä islamilaisilla alueilla, lukuun ottamatta Pohjois-Kaukasusta, jossa perinteinen suuntaus lujitti otettaan. Keskustelua eri tulkintojen välillä käytiin toki muuallakin.

Koululaitoksen uudistaminen, jonka tuloksena oli myös lukutaidon nopea leviäminen, oli ennen vuotta 1917 nopeinta Kazanin alueen tataariväestön asuttamilla islamilaisilla alueilla. Huolimatta monista ristiriitojen kärjistyistä ehkäisevistä kehityskuluista, oli myös tekijöitä, jotka olivat omiaan luomaan niitä. Poliittisella tasolla islamilaisväestön keskuuteen levisivät jo 1800-luvun lopussa myös islamilaisien maiden erityistä yhteisyyttä korostavan panislamilaisuuden, kuten myös panturkkilaisuuden ajatukset, jotka Moskovasta katsottuna näyttäytyivät vähintäänkin separatistisina.

Jo aiemmin mainittu wahhabilaisuus oli aiheuttanut Venäjän kannalta ongelmallisia tilanteita sekä Keski-Aasiassa että Kaukasuksen seudulla. Wahhabilaisuuden ajatukset levisivät Venäjälle nimenomaan Keski-Aasian kautta ja olivat jo 1800-luvun toisella puoliskolla nostamassa Keski-Aasiassa liikehdintää, joka organisoisi aseellistakin kapinaa sekä Venäjää vastaan että hyökkäili Venäjälle lojaaleja islamilaisia johtajia vastaan. Mitään joukkokannatusta ei wahhabilaisuus kuitenkaan saanut, vaan jäi aika eristetyksi kapinaksi Venäjän islamilaisuuden parissa.

Islamin ”virallisen” tulkinnan puitteissa sai toiminta kuitenkin jatkaa Venäjän viranomaisten hyväksynnällä. Myös islamilaista kirjallisuutta julkais-

tiin eri puolilla Venäjää olevissa kirjapainoissa. *Koraani*, joka kokonaisuudessaan oli painettu ensimmäisenä venäjänkielisenä painoksena jo 1787, kuului Venäjällä saatavissa olevaan kirjallisuuteen. Täältä osin islamin uskoa tunnustavien asema oli hyvä.

Vallankumouksen aatto

Tultaessa lähemmäs Venäjän 1917 vallankumousta, erityisesti yhteiskunnallisen kriisin kärjistyttyä vuosien 1905-1906 tapahtumien jälkeen, alkoi Venäjän islamilaisen väestönosan edustajia olla yhä enemmän mukana tsaarinvallan vastustajien, venäläisten vallankumouksellisten riveissä. Ensimmäiset marxilaiset ryhmät kokosivat voimiaan Venäjän islamilaisilla alueilla näinä samoina vuosina. Tunnetuimmat ryhmät, joiden jäseniä oli sitemmin näkyvillä paikoilla myös neuvostovallan vuosina, syntyivät Bakussa.

Baku oli monessa mielessä risteyskohta, johon ulkomaalaisen öljyteollisuuden kautta välittyi vaikutteita, josta muualla islamilaisessa maailmassa ei tuolloin ollut vielä mitään tuntumaa. Venäläisen ja ulkomaisen Bakuun tulleen työväestön keskuudessa elivät myös muuallakin maailmassa esille nousseet vallankumoukselliset ajatukset, joista myös paikallinen islamilainen väestö sai vaikutteita.

Ensimmäinen maailmansota oli monella tapaa käännekohta myöskin Venäjän islamilaisväestön asenteissa. Sodan alkuvaiheissa muslimisotilaat taistelivat Venäjän armeijan riveissä siinä kuin venäläisetkin, mutta sodan pitkittyminen, Venäjän sotaonnen kääntyminen ja kaikkialle Venäjälle leviävä sosiaalinen kriisi tekivät islamilaisen väestön kriittisemmäksi Venäjän politiikkaan ja koko Venäjän alaisuudessa pysymiseen. Vahvasti myös separatistiset mielialat alkoivat nosta päätään. Niitä vahvistivat Venäjän kansallisuuspolitiikan uudet kylmät tuulet kaikkia vähemmistökansallisuuksia kohtaan.

Mielipideilmasto kärjistyi islamilaisissa osissa Venäjää, ja esille nousi myös uskonnollisten johtajien syytöksiä vallankumouksellisiin liittyneiden muslimien petturuudesta ja jumalattomuudesta. Ainakin muodollisesti islamilaisen maailman johtajana yhä esiintyvän Turkin ajautuminen sotaan Venäjän kanssa oli myös omiaan kääntämään islamilaista väestöä tsarismia ja yleisemminkin Venäjää vastaan. Ensim-

mäinen maailmansota toi kuitenkin muslimiväestönkin keskuuteen ne samat yhteiskunnalliset ja sosiaaliset ristiriidat kuin kaikkialla muuallakin Venäjällä.

Neuvostovalta ja islam

Neuvostovallan levittäminen Venäjän islamilaisille alueille ei ollut millään muotoa helppoa. Marxilaisen tarjoama näkymä oli kaikkea muuta kuin perinteisen islamilaisen arvomaailman mukainen, joskin yhtymäkohtiakin löytyi. Venäjän marxilaisten keskuudessa oli kuitenkin heti vallankumouksen jälkeen havaittavissa vahva eurooppalaisen kehityksen ratkaisuuden korostaminen suhteessa idän aasialaisiin ratkaisuihin. Tarvittiin Eurooppaan asetettujen vallankumoustoiveiden romahtaminen, ennen kuin venäläisten marxilaisten keskuudessa alkoi vahvistua ajatus, että idän kehitys tulee olemaan ratkaisevaa myös Venäjän vallankumoukselle.

Neuvostovallan pystyttäminen Keski-Aasiassa, Kaukasuksen ja Kaspian alueilla sekä Krimillä tapahtui vaikeissa sisällissodan oloissa. Puna-armeijan voitto valkoisista ei myöskään rauhoittanut kaikkia alueita. Erityisen levottomana säilyi Keski-Aasia, mutta islamilaista liikehdintää oli myös mm. Kaukasuksella ja Krimillä. Vallankumousta vastustavat valkoisten joukot odottivat tukea Venäjän reuna-alueiden kansoilta ja islamilaisilta, mutta tämäkään kohtaaminen ei ollut helppo. Tsaarinvallan puolesta taistelleet tarjosivat näille kansoille viime kädessä sitä samaa mallia, jota vastaan ne olivat nousseet aiemmassa, ”kansojen vankilaksi” kutsutussa Venäjän imperiumissa.

Bolševikit sitä vastoin tarjosivat ohjelmassaan kansakuntien itsemääräämisoikeutta, vapaaehtoista liittymistä federaatioon ja oman kansallisen kulttuurisen ja uskonnollisen perinnön huomioon ottamista. Nämä lupaukset vetosivat islamilaiseen väestöön paremmin kuin ajatus paluusta vanhaan venäläiseen ”kansallisuuspolitiikkaan”, johon paluun piirteitä on nyt havaittavissa Kaukasuksella. Eri asia on tietysti se miten bolševikkien lupaukset kansallisuuspolitiikasta toteutuvat.

Laajemmissa puitteissa, Kommunistisen internationaalin (Kominternin) piirissä, alettiin myös kiin-

nittää kasvavaa huomiota ”Idän kansoihin”. Bakussa järjestettiin vuonna 1920 ensimmäinen ”Idän kansojen kokous”. Sen avulla koko Neuvosto-Venäjän alkaneele yhteiskunnalliselle kehitykselle pyrittiin antamaan paitsi vahvasti siirtomaavaltaa vastaan taistelevien kansojen toiveita tukeva, niin myöskin islamilaiden maiden taistelua ja toiveita tukeva sisältö. Vastapalvelukseksi, osittain hyvinkin idealistisesti, uskottiin ”idän sorrettujen kansojen” ja ”muslimimassojen” valmiuteen liittyä vallankumouksen rintamaan ja nousta taisteluun heittääkseen omat sortajansa historian näyttämöltä.

Keski-Aasia alkoi nopeasti karsia idealismia, sillä sodat ja valtataistelut jatkuivat Keski-Aasian islamilaisilla alueilla ainakin 1930-luvulle, ellei jopa seuraavan vuosikymmenen puolelle. Nämä levottomuudet vaikuttivat hyvin kielteisesti uuden neuvostovallan mahdollisuuksiin saavuttaa luottamus erityisesti islamilaiseen perintöön tiukasti kiinnittyneen väestönsosan parissa. Vaikutus talouteen ja yhteiskuntaan oli negatiivinen, ja erityisen hankala tilanne oli siitä syystä, että levottomuus esti vallankumouksen jälkeisen yhteiskunnallisen siirtymävaiheen aiheuttamien ongelmien korjaamisen ja lukitsi näin alueen pitkäksi aikaa ratkaisemattomiin pulmiin.

Inhimillisellä tasolla tilanne oli traaginen, sillä tiukat vastakkainasettelut johtivat uuden vallan puolelle asettuneiden murhiin, jotka erityisen julmina kohdistuivat lukeneiston ensimmäisiin edustajiin, mm. opettajiin. Kaiken kaikkiaan irtautuminen vanhan yhteiskunnan kielteisimmistäkin piirteistä ei osoittautunut Keski-Aasiassa helpoksi. Ja tilanne siellä loi epäluottamusta islamilaisen väestönsosan ja uuden neuvostovallan välille muuallakin.

Pian vallankumouksen jälkeen, vuonna 1923, oli Venäjän muslimiväestön kokonaismäärä jo 30 miljoonaa. Se oli määrä, joka halutessaan olisi varmasti voinut tärkeällä tavalla, jopa ratkaisevasti, vaikuttaa neuvostovallan kohtaloihin. Neuvosto-Venäjä näki alusta lähtien islamilaisen väestönsosan merkityksen omalle tulevaisuudelleen. Siitä on osoituksena vaikkapa vallankumousohallituksen jo vuoden 1917 lopulla julkaisema asiakirja ”Julistus kaikille Venäjän ja Idän työtätekeville muslimelle”, jonka keskeinen muslimelle suunnattu kehoitus oli toive ottaa histo-

rian ohjat omiin käsiin.

Raskaan sisällissotien ja interventiosotien kauden jälkeen neuvostovallan ja islamin yhteistyö alkoi kehittyä useimmilla federaatioon päätyneillä alueilla positiivisella tavalla. Bolševikkien riveissä oli islamilaisesta taustasta nousseita, sen kulttuurin ja uskonnon hyvin tuntevia poliitikkoja, jotka neuvostovallan ensi vuosina — jolloin kansallisuuspolitiikka oli vielä leniniläisillä linjoilla — pystyivät ohjaamaan uuden vallan suhdetta islamiin ja sitä tunnustaviin kansoihin. Heistä tunnetuin oli Sultan-Galiev (Mir Said Sultan Ali ogy) -niminen tataarivallankumouksellinen, joka väsymättä jaksoi korostaa herkkää ja täydelliseen tasa-arvoon, paikallisen kulttuurin ja uskontojen perusteelliseen tuntemukseen sekä joustavaan ja avoimeen yhteistyöhön perustuvaa kansallisuuspolitiikkaa. Sultan-Galiev joutui ristiriitoihin puolueen enemmistön kanssa jo 1920-luvun alkuvuosina, hänet vangittiin useaan otteeseen ja lopulta teloitettiin Stalinin vainoissa.

On mahdollista että nimenomaan neuvostovallan ensimmäisinä vuosina ratkaistiin paljon enemmänkin kuin vain yksittäisten vallankumouksellisten kohtalot. Ne linjaukset, joita suhteessa islamilaiseen maailmaan ja Venäjän islamilaisiin alueisiin oltiin kehittämässä vuoden 1917 jälkeisinä uuden etsinnän vuosina, olisivat onnistuessaan voineet luoda pohjan aivan uudentyypisille, tasa-arvoisuuteen, kansallisten ominaispiirteiden ja kulttuuristen sekä uskonnollisten perinteiden kunnioittamiseen perustuville suhteille.

Kysymys on äärimmäisen ajankohtainen tänään, kahdeksan vuosikymmentä myöhemmin, jolloin rajat islamilaisen maailman suuntaan uhkaavat taas jyrkentyä. Venäläinen, islamilaisen maailman hyvin tunteva ja tuottelias tutkija, historiatieteen tohtori Robert Landa pohtii teoksessaan *Islam v istorii Rossii* kysymystä mm. seuraavalla tavalla: ”On mahdollista, että Sultan-Galievin ajatusten toteuttaminen olisi jo 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä auttanut kokoamaan ja suuntaamaan islamilaisen maailman vallankumouksellisen energian luoviin tehtäviin ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden etsintään rauhanomaisin keinoin. Kukapa tietää, ehkä maailma olisi pelastunut monelta pahalta: fanatismilta, äärim-

mäisyysliikkeiltä, terrorismilta, militarismilta ja muilta väkivallan muodoilta, jotka ovat nyt 1900-luvun lopulla nähtävissä Indonesiasta Bangladeshiin ja Algeriasta Bosniaan.”

Stalinin kausi

Vuodet 1927-28 muodostuivat Neuvostoliiton ratkaisevaksi käännekohtaksi suhteessa islamilaisiin alueisiinkin. Stalin keskitti lopullisesti vallan käsiinsä, ja kansallisuuspolitiikasta tuli osa sitä hallinnollisten määräysten, syvien epäluulojen, pakkosiirtojen ja puhdistusten sekä poliittisten leimojen käytäntöä, joka kauteen liittyi. Pääsääntöisesti vähemmistökansallisuuksien kansallisista eduista huolehtivat ja isovenäläisen nationalismin vaaroista varoitavat vallankumoukselliset leimattiin nationalisteiksi.

Monilla islamilaisilla alueilla nousi paikallinen vastarinta, ja otteet sen kukistamiseksi tulivat entistä jyrkemmiksi. Kansallisuuspolitiikan kiristyminen näkyi 1920-luvun lopulla sekä Keski-Aasiassa että erityisesti Krimillä, jossa tilanne oli erityisen herkkä monien kansallisuuksien ja uskontojen asuttaessa niemimaata. Stalinin kaudella likvidoitii nationalisteina Tatarstanin, Baškirian, Krimin, Kaukasuksen islamilaisen alueiden ja Keski-Aasian johtajia ja lukeneistoa.

Keski-Aasia oli monella tavalla avainasemassa, kun Neuvostoliiton kaudella hahmoteltua politiikkaa ja valtiotakennetta sovellettiin käytäntöön islamilaisilla alueilla. Pitkän ajan kuluessa, 1920-luvun ja 1930-luvun aikana, Keski-Aasian alueelle muodostettiin Kazakstanin, Kirgisian, Uzbekistanin, Tadžikistanin ja Turkmenian sosialistiset neuvostotasavallat. Kaukasuksella alueen islamilainen väestö sai joko Azerbaidžanin mallin mukaisen liittotasavallan statuksen tai autonomisten alueiden statuksen.

Neuvostoliiton aikana käyttöön otettu valtiollisen rakenteen malli antoi kaikista Stalinin kauden kielteisistä ilmiöistä huolimatta parhaimmillaan rajoitetun mahdollisuuden paikallisen perinteen pohjalta rakentuvan hallinnon ja talouden vahvistamiseen. Myös vähittäinen kansallisen sivistyneistön ja po-

liittisen johtajiston kasvattaminen mahdollistui koko Neuvostoliiton koulutustason nousun myötä. On selvää, että prosessi eteni hyvin ristiriitaisissa ja usein tiukan vastakkainasettelun oloissa. Neuvostoliiton yleisliittolaisten rakenteiden lujittaminen merkitsi väistämättä monien kansallisen ja uskonnollisen perinteen pohjalle kasvaneiden rakenteiden syrjäyttämistä. Islamilaisilla alueilla tämä koski mm. islamilaista *sharia*-oikeutta, uskonnollisten koulujen asemaa, moskeijoiden ja niiden hengellisten johtajien auktoriteetin vähentämistä, moskeijoiden sulkemisia jne.

Kaikista ristiriidoista huolimatta avoimilta yhteentörmäyksiltä vältyttiin yksittäisiä alueita, järjestöjä ja liikkeitä lukuun ottamatta. Sosialistisen retoriikan ja islamilaisen maailman kohtaamisessa täytyi Venäjänkin tapauksessa olla yhteisiä tekijöitä, jotka auttoivat yhteiseloa. Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tavoite, islamiinkin kiinnittynyt käsite oikeudenmukaisuuden ensisijaisuudesta talouteen nähden, jopa käsitteet kollektiivisuudesta ja individualismista, yksilön paikasta yhteiskunnassa, yhteiskunnallisen vallan luonteesta jne. loivat yhteistä kaikupohjaa. Toisaalta Neuvostohallinnon pystyttäminen Keski-Aasiaan ja sen jakaminen neuvostotasavalloiksi toteutettiin tavalla, jossa joutuivat vastakkain vanhat alueen historiasta noussevat alueajat ja etnisten ryhmien asuma-alueet sekä uusi sosialistisen ajattelun periaate, jonka retoriikassa korostuivat kansojen välinen ystävyys ja sosialistinen internationalismi.

Keski-Aasiassa ”puhtaiden” kansallisvaltioiden perustaminen ei ollut myöskään edes mahdollista. Yksi syy oli jo tsaarinvallan aikana alueelle saapunut suurilukuinen venäläisväestö ja toinen se, että monet Keski-Aasiaa asuttavat kansallisuudet elivät perinteisesti paitsi Venäjän myös Afganistanin puolella.

Sekä tadzikit, uzbekit että turkmeenit jakautuivat Neuvostoliiton ja Afganistanin alueille. Jotkut islamia tunnustavat kansallisuudet asuivat Neuvostoliiton ja Iranin alueilla, Neuvostoliiton ja Turkin alueilla tai vaikkapa Neuvostoliiton ja Kiinan alueilla. Kansallisvaltiomallin soveltaminen näissä olosuhteissa olisi ollut hyvin ongelmallista ilman tuota kansojen ystävyuden retoriikkaa.

Eri asia on sitten kuinka ”sosialistinen” Keski-Aasian alueille rakennettu järjestelmä oli sisällöltään sosialististen neuvostotasavaltojen nimestä huolimatta. Islam osoitti Keski-Aasiassa ihmeteltävää kykyä sopeutua Neuvostoliiton kaudella joskus nopeastikin muuttuviin olosuhteisiin ja suhdanteisiin. Vaikka väitteelle ei olekaan sen kummempaa faktoihin perustuvaa näyttöä, vai-

kuuttaa todennäköisesti, että ”sosialismi” Keski-Aasiassa jäi melko pinnalliseksi. Islam ja siihen kiinnittyneet vanhat yhteiskunnalliset rakenteet jatkoivat vuosisataisten perinteiden voimin vahvaa olemassaoloaan ja toimintaansa sekä vaikutustaan yhteiskunnan eri tasoilla.

Tähän viittaa vahvasti sekin, että Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen samat johtajat, jotka jo neuvos-

tokaudella toimivat paikallisina puolue- yms. johtajina, nousivat kuin korkki pinnalle uusien itsenäisten kansallisvaltioiden nationalistisina johtajina. He löysivät vaikeuksitta tukensa vanhojen klaani- ja sukujärjestelmien sekä etnisten rakenteiden elvyttämisen kautta.

Islamilaisten alueiden aikanaan tapahtunutta sopeutumista uuteen neuvostotodellisuuteen oli auttanut se, että alkuvaiheiden levottomuuden tynnyttyä alkoivat Neuvostoliiton keskusvallan turvin näille taloudelliselta ja koulutukselliselta tasoltaan huonois-

ta lähtökohdista lähteneille alueille siirretyt resurssit tuottaa selvästi näkyvää tulosta. Muutos näkyi mm. väestön toimeentulossa, koulutusmahdollisuuksissa, terveydenhoidon tason nousuna ja talouden monipuolistumisena. Erityisen selkeä oli koulutustason nousu ja naisten aseman parantuminen.

Toinen maailmansota

Toinen maailmansota oli monella tapaa vedenjakaja suhteessa islamilaisiin alueisiin ja islamia tunnustaviin kansoihin. Aiemmat, 1920- ja 1930-lukujen uskonnonvastaiset kampanjat vaihtuivat sodan aikana valtiovallan, uskontojen ja kirkkojen lähentymiseen. Saksa oli ollut hyvin aktiivisesti liikkeellä niillä suunnilla, johon sen hyökkäysaikeet suuntautuivat. Näillä alueilla, Krimillä, Kaukasuksella ja Keski-Aasiassa, asuivat monet islamia tunnustavat kansat. Saksan hyökkäyssuunnitelmat ulottuivat Kaukasuksen kautta Iraniin ja sen öljyvaroihin ja sieltä kauemmas Aasiaan aina Intiaan ja Keski-Aasiaan asti.

Näissä poikkeusoloissa ja jo aiemmin Stalinin hallinnossa kehittyneen vähemmistökansallisuksien kansallismielisyyden pienimmänkin ilmentymisen pelossa joutuivat monet islamilaiset alueet tulinjalle. Saksa värväsi omien tavoitteidensa toteuttamiseksi yhteistoiminta-aineksia ja kiinnitti erityistä huomiota islamilaisiin alueisiin. Sodan aikana Saksa mobilisoi Krimin tataareja joukkoihinsa. Tämä sai Stalinin koneiston toteuttamaan sodan vielä jatkueksa Krimillä laajoja väestönsiirtoja, joilla alueen tataareja alettiin siirtää pois perinteisiltä asuinsijoiltaan vuonna 1944. Saman kohtalon kokivat samana vuonna myöskin useat Kaukasuksen kansallisuudet, mm. tšetšeenit.

Väestönsiirrot jäivät kipeän haavan neuvostovaltion ja islamilaisen alueiden suhteisiin. Tämä huolimatta siitä, että sodan aikana vuonna 1942 uudelleen arvioitu politiikka suhteessa kirkkoihin ja uskontoihin merkitsi myöskin valtiovallan yritystä lähestyä islamia uudella tavalla. Venäjän ortodoksisen kirkon merkityksen tunnustaminen sodan vaatiman yhtenäisyyden turvaamiseksi sai valtiovallan tukemaan myös islamilaisen väestön avointa järjestäytymistä. Taškentissa vuonna 1943 perustettu ”Muslimien keskushallinto” oli sodanaikainen myönnetyt

ja tunnustus islamin suuntaan.

Sodanjälkeinen asenteiden uusi kiristyminen, karkotettujen islamilaisen tilanne ja ongelmat murensivat jälleen luottamusta, mutta toisaalta sodanaikainen poikkeusolojen luoma yhtenäisyys loi pohjaa yhteistyölle. Stalinin kuoleman jälkeinen tilanne nosti nopeasti keskusteluun esimerkiksi karkotettujen kansojen tilanteen, ja Kaukasuksen kansojen paluumuutto ja maineen palauttaminen käynnistyi jo 1950-luvun lopussa. Krimin tataareiden paluu pääsi alkamaan vasta huomattavasti myöhemmin, vuonna 1967, ja senkin jälkeen sitä vaikeuttivat monenlaiset byrokraattiset kiemurat. Tällaisten tapahtumien jälkien korjaaminen ei ollut muutenkaan helppoa, sillä esim. tataarien asumille maille Krimille oli heidän karkotuksensa jälkeen tuotu väestöä Ukrainan ja Venäjän alueilta.

Integroitumista ja irtiottoja

Islamilaisen väestön integroituminen neuvostoyhteiskuntaan kuitenkin jatkui. Islamilaisia tasavaltoja edustavia johtajia alkoi näkyä entistä enemmän Neuvostoliiton korkeilla johtopaikoilla ja islamilaisista tasavalloista syntyisin olevat tutkijat ja opettajat olivat hyvin edustettuina neuvostoväestön keskuudessa. Tämän saattoi itsekkin todeta Neuvostoliiton tiedeakatemian laitoksissa 1970-luvulla, mm. Moskovassa olleessa Tiedeakatemian ”idäntutkimuksen” laitoksessa (Institut Vostokovedenija AN SSSR).

Tämä oli myös aika luonnollista sitä taustaa vasten, että islamilaisista tasavalloista peräisin olevan väestön osuus kasvoi melko nopeasti suhteessa muihin alueisiin. Jos vuonna 1959 laskettiin islamilaista väestöä olevan 22,5 miljoonaa, eli 10,7% väestöstä, olivat luvut 20 vuotta myöhemmin, eli vuonna 1979, 16% väestöstä ja 42 miljoonaa lukumäärältään.

Edelleenkin entistä selvemmin piti paikkansa se vuoden 1917 vallankumouksen jälkeisten ensimmäisten vuosien toteamus, että islamilaisen väestönosan asenteilla ja lojaalisuudella tulee olemaan koko Neuvostoliiton kohtalolle hyvinkin tärkeä merkitys. Lojaalisuus säilyi hyvin pitkään, mikä on selvästi luettavissa Neuvostoliiton aikaisista paikallisten islamilaisen johtajien puheenvuoroista ai-

nakin 1970- ja 1980-lukujen vaihteeseen saakka.

Uusia rasitteita alkoi tulla näkyviin viimeistään 1980-luvulla. Sota Afganistanissa vuosina 1979-1989 oli yksi ymmärrettävä syy tilanteen muuttumiseen erityisesti Keski-Aasian islamilaisilla alueilla. Sota Afganistanissa vaikutti monella tasolla: talouden, yhteiskunnallisen kehityksen, inhimillisten ja materiaalistien tappioiden mutta myös moraalisen rappion tasolla.

Islam oli yksi voima, joka alkoi täyttää tilanteen synnyttämää tyhjiötä. Konkreettisesti tämä näkyi muuallakin kuin Keski-Aasiassa vaikkapa moskeijoiden rakentamisvauhdin kiihtymisenä. Osittain tässä oli kysymys myös aiempien, ennen muuta 1930-luvun lakkauttamisten ja sulkemisten jälkeen epävirallisina eri naamioiden alla toimineiden moskeijoiden uudelleen rekisteröimisestä.

Perestroikan antama mahdollisuus elvyttää sekä uskonnollista toimintaa että rakentaa uusia moskeijoita johti kuitenkin 1980-luvun puolivälin jälkeen muutamassa vuodessa sekä moskeijoiden että muiden islamilaisien yhteisöjen uskonnollisten rakennusten lukumäärän kaksin- tai kolminkertaistumiseen useimmissa islamilaisissa tasavalloissa. Kasvuvauhti lienee ollut kaikkein nopeinta Kaukasuksen alueella, Tšetšeniassa ja Ingušsiassa, joissa moskeijoiden määrä laskettiin jo 1990-luvun puoliväliin tultaessa tuhansissa.

Keski-Aasian kiristyvän yhteiskunnallisen tilanteen taustalla oli myös väestönkasvuun liittyviä tekijöitä. Nopea väestönkasvu alueella oli johtanut pahaan epätasapainoon käytettävissä olevan viljelysmaan ja väestön välillä. Talouden organisoimien puutteet, massiiviseen keinokasteluun perustuvan monokulttuurin ongelmat ja mm. Araljärven kuivuminen olivat kaikki sysäämässä aluetta sekä sosiaaliin että ekologiseen kriisiin.

Afganistanin sota oli näissä olosuhteissa katalyytti monelle kielteiselle kehityskululle. Nopea väestönkasvu oli ajanut osan maaseudun perinteisissä yhteisöissä eläneestä väestöstä etsimään elinmahdollisuuksia heille hyvin vieraasta, kaupungistuneesta ja teollistuneesta ympäristöstä. Osa nuorisosta alkoi kokea tilanteensa näköalattomana, ja aiemmin lähes tuntemattomat alkoholismien ongelmat sekä erimuotoinen rikollisuus alkoivat lisääntyä. Afganistanin

sota lisäsi yhteiskuntien kriminalisoitumista, ja uutena nopeasti kasvavana rikollisena liiketoimintana ilmestyi kuvaan huumekauppa lieveilmiöineen. Myös tavallinen salakuljetus kasvoi nopeasti. Yhteiskunnallisen tilanteen huononemista edesauttoi Neuvostoliiton yleinen kriisi ja erityisesti Keski-Aasiassa myös neuvostojärjestelmän auktoriteetin romahtaminen, joka merkitsi myös aiemmin mainitun ”kansojen ystävyyden ja internationalismin” eetosvoiman haihtumista.

Tälle pohjalle alkoi 1980-luvun loppupuolella kasvaa radikaali nationalismi, joka samaan tapaan kuin aikanaan esimerkiksi arabinationismi, omak-sui islamin yhdeksi olennaiseksi osaksi ideologista varustustaan. Islam on Keski-Aasiassakin osa kansallista perintöä ja yhteiskunnallista psykologiaa. Se on paitsi uskonnollinen niin myöskin kulttuurinen tekijä. Siten radikaaleinkin nationalisti, aivan riippumatta siitä onko hän itse islamia tunnustava vai ei, joutuu ottamaan huomioon jokapäiväisen elämän osaksi kiinteästi nivoutuvan uskonnon.

Internationalismin korvautuminen nationalismilla loi luonnollisesti Keski-Aasiassakin edellytyksiä Neuvostoliiton aikaisen valtioyhteisön hajoamiselle ja kansallisvaltioiden rajojen pystyttämiseksi. Islamismi yritti myös mukaan täyttämään syntyneitä tyhjiötä, ja jo Neuvostoliiton viime vuosina islamistiset liikkeet nostivat päätään eri puolilla maata. Vielä Neuvostoliiton aikana ehdittiin perustaa myös islamistinen puolue, Astrakanissa vuonna 1990 perustettu ”Islamilaisen renessanssin (elvyttämisen) puolue”, jonka tavoitteena oli yhdistää islamisteja eri puolilta Neuvostoliittoa ja yrittää saada edustajiaan Neuvostoliiton korkeimpaan neuvostoon. Neuvostoliitto ehti kuitenkin hajota ennen kuin puolue pääsi järjestämään toimintaansa kunnolla.

Islamismi ei ole kuitenkaan laajemmassa mitassa saanut kovin suurta kannatusta entisen Neuvostoliiton alueella. Ehkä Neuvostoliiton vuosikymmenet ja sopeutuminen elämään silloisessa, erilaisissa etnisissä, uskonnollisissa ja poliittisissa taustoissa edustavassa yhteisössä, jonka monet keskeiset tavoitteet muodostuivat neuvostokansalaisille yhteisiksi siitä riippumatta, missä osassa maata he asuivat, oli omiaan estämään islamilaistakaan väestöä omaksumasta kovin helposti islamistien tarjoamaa jyrkkää tulkintaa. Is-

lamistien tavoitteiden epäonnistumisesta kertonee ainakin se, että niistä ei ole kasvanut mitään varteen-otettavia puolueita Keski-Aasian nykyisiin tasavaltoihin. Niitä johtavat pääosin Neuvostoliiton ajalta periytyvät, uudelleen nimetyt kommunistiset puolueet ja silloiset poliitikot, jotka pitävät omia islamistejaan kurissa kovin ottein. Nationalismi on yhdistänyt kaikki jyrkän islamin suuntauksen kasvua pelänneet voimat ja kansallisuudet.

Tulevaisuus

Nationalismi ei kuitenkaan tunnu olevan kovin pitkäikäinen ilmiö näissä Neuvostoliiton perintöä selvittelevissä Keski-Aasian islamilaisissa tasavalloissa. Juuri nyt näyttää enemmänkin olevan vuorossa läntisen kokemuksen nouseminen kehityspoliittisten linjausten ankkuriksi ja markkinatalouden mallin ihailu sen uusliberalismin värittämissä muodoissaan. Tällä pohjalla on myös tapahtumassa poliittinen käänös yhteistyöhön USA:n kanssa. Muutos on ollut nopeaa ja avointa viime kuukausina. Se on murtamassa keskiaasialaisten tasavaltojen historiallista yhteistyösuhdetta Venäjän kanssa ja johtamassa ne aliarvioimaan Venäjän merkityksen sinä suurvaltana, joka voi tuoda vakautta Keski-Aasian tilanteeseen.

Nyt valinkauhassa on nimenomaan Venäjän historiallinen rooli toimia sillanrakentajana idän ja lännen, Euroopan ja Aasian, välillä. Tšetšenian sota, jonka syyt ovat kaikkea muuta kuin uskonnolliset, uhkaa entisestään kaventaa Venäjän kosketuspintaa sitä ympäröiviin islamilaisiin maihin ja alueisiin. Molempia osapuolia hyödyttävä yhteistyö islamilaisen maailman kanssa edellyttää kuitenkin aina tämän maailman kohtaamista tasavertaisena yhteistyökumppanina, kumppanina jota ei pelätä ja jonka tavat ja tottumukset tunnetaan. Tämä edellyttää islamin tuntemista, tutkimista ja ennakkoluulojen karsintaa yhteistyön tieltä.

Pelkään kuitenkin pahoin, että Venäjällä on tässäkin suhteessa käynnissä aivan päinvastainen kehityskulku. Sen taloudellisen ja yhteiskunnallisen tilanteen ongelmallisuus on kaventanut kaikenpuolisen yhteistyön edellytyksiä. Islamilaisen maailman tutkimisen ja tuntemisen edellytykset eivät Venäjälläkään ole paranemassa johtuen akateemisen tutki-

muksen, yliopistojen ja korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten taloudellisesta ahdingosta.

Yleinen maailmantilanne ”terrorismin vastaisine sotineen” on nostanut myös Venäjällä esiin aivan uusia islamilaiseen maailmaan liittyviä uhkakuvia. Hyvin vähän niin Venäjällä kuin USA:ssakaan, jonka terrorisminvastaisen sodan riveissä Venäjä nyt kiinteästi on, on pysähdytty vieläkään pohtimaan niitä syitä, joista islamilaisen maailman ja muun maailman yhteentörmäyksissä on kysymys. Ne liittyvät globaaliin epäoikeudenmukaisuuteen, epätasa-arvoon, vieraiden kulttuureiden ja uskontojen huonoon tuntemukseen ja niiden suoranaiseen pelkoon. Ne nousevat historiallisesti aivan liian pitkään jatkuneesta alistamisesta ja voimapolitiikasta, militarismista ja sokeasta luottamuksesta kykyyn vastata tilanteen esiin nostamiin uhkiin sodan ja väkivallan keinoin.

Venäjän ja islamin yhteistyöllä on pitkä historia. Se on kuitenkin enimmältä ajaltaan molemminpuoliseen kunnioitukseen liittyvän yhteistyön historiaa. Venäjän vallankumouksen jälkeisinä vuosina näyttäisi olleen mahdollisuus aidon ja rauhanomaisen yhteistyösuhteen löytämiseen. Viime vuosisadalla tämä mahdollisuus menetettiin stalinismin rujouteen. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, uuden Venäjän etsiessä vielä rooliaan on ilmeinen vaara, että luova ja rauhanomainen yhteistyömahdollisuus kadotetaan taas. On toivottava, että yhteistyön perinne pystyy estämään tämän kielteisen vaihtoehdon toteutumisen.

Lähteet:

Landa, R.G. (1995), *Islam v istorii Rossii*. Moskva: Izdatelskaja firma "Vostotšnaja Literatura" Rossijskoi Akademii Nauk, 1995.

Muuta kirjallisuutta:

- Basilenko, I.V. (1994), *Bahaizm — istorija veroutšeniija (seredina XIX-natšalo XX v.)*. Moskva: Izdatelskaja firma "Vostotšnaja Literatura" Rossijskoi Akademii Nauk, 1994.
- "*Islamski Faktor*" v *meždunarodnyh otnošenijah v Azii* (1987). Moskva: Nauka.
- Islam v sovremennoi politike stran Vostoka* (1986). Moskva: Nauka.
- Juusola, Hannu & Huuhtanen, Heidi (toim.) (2002), *Islam ja politiikka Lähi-idässä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Palva, Heikki ja Perho, Irmeli (toim.) (1998), *Islamilainen kulttuuri*. Keuruu: Otava.
- Vasiljev, A. (1999), *Istorija Saudovskoi Aravii*. Moskva : Knižni Dom Gazety Trud.
- Saidbaev, T.S. (1978), *Islam i obščestvo*. Moskva: Nauka.

Viitteet:

- ¹ Tässä esitetyistä ajatuksista olen paljossa kiitollisuuden velassa Moskovassa viettämilleni vuosille ja käymilleni keskusteluille opiskellessani 1970-luvulla Moskovon yliopiston Aasian ja Afrikan maiden instituutissa. Erityinen kiitos kuuluu silloiselle tieteelliselle ohjaajalleni, historiatieteitten tohtori Robert Grigorjevitš Landalle. Robert Landa on ollut pitkän uransa aikana hyvin tuottelias tutkija, jonka teoksissa ja artikkeleissa on usein pohdittu myös tämän artikkelin teemoja, vaikka hän onkin tehnyt päätyönsä Pohjois-Afrikan arabimaiden ja erityisesti Algerian historian parissa.

Kuvitus: Aleksei Winer